

ФОРМИ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ВІЙСЬКОВИХ ЗЛОЧИНІВ

БЕРШОВ Геннадій Євгенович - кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 343.98

У статті підкреслено, що використання спеціальних знань в кримінальному провадженні, в тому числі під час розслідування військових злочинів, є одним із способів оптимізації процесу досудового розслідування. Зазначено, що питання про форми використання спеціальних знань не є новим для криміналістичної науки, вже неодноразово піднімалося в наукових дискусіях і досі не знайшло свого однозначного вирішення. Наголошено, що форми використання в кримінальному провадженні взагалі та відповідно під час розслідування військових злочинів прийнято виокремлювати за певними критеріями. Найбільш розповсюдженим і часто вживаним критерієм є урегульованість кримінальним процесуальним законодавством. За вказаним критерієм розрізняють процесуальну та непроцесуальну форми використання спеціальних знань.

Ключові слова: військові злочини, спеціальні знання, форми використання, процесуальна форма, організаційна форма, досудове розслідування.

Постановка проблеми

Використання спеціальних знань в кримінальному провадженні, в тому числі під час розслідування військових злочинів, є одним із способів оптимізації процесу досудового розслідування. При цьому використання спеціальних знань сприяє «отриманню доказів у кримінальних провадженнях, яке досягається спеціалістом шляхом надання допомоги слідчому в застосуванні експертно-криміналістичних методів і засобів при

збиранні, вивченні (дослідженні), перевірці, оцінці та використанні доказів» [1, с. 192]. У зв'язку з чим актуальним є питання про визначення форм використання спеціальних знань під час розслідування військових злочинів з метою забезпечення його ефективності та продуктивності.

Стан дослідження проблеми

Спеціальні знання в кримінальному провадженні є предметом дослідження в наукових працях як учених з галузі кримінального процесу, так і криміналістики. Зокрема, вказана проблематика висвітлювалася в наукових працях таких учених, як: А.В. Іщенко, Н.І. Клименко, І.В. Пирого, М.В. Салтевського, В.Ю. Шепітька, М.Г. Щербаковського й інших. Але, не дивлячись ціннісний вклад указаних науковців у вирішення проблематики, пов'язаної з визначенням сутності, основних ознак спеціальних знань і способів їх використання в кримінальному провадженні, значна кількість питань залишається невирішеною. Зокрема, не вироблено уніфікованого підходу до визначення форм використання спеціальних знань у кримінальному провадженні.

Метою цієї статті є визначення форм використання спеціальних знань під час розслідування військових злочинів.

Виклад основного матеріалу

Питання про форми використання спеціальних знань не є новим для криміналіс-

тичної науки, вже неодноразово піднімалося в наукових дискусіях і досі не знайшло свого однозначного вирішення. У цьому контексті воно не втратило своєї актуальності. Ба більше, воно потребує свого дослідження через призму специфіки розслідування окремих видів кримінальних правопорушень, зокрема військових злочинів.

Форми використання в кримінальному провадженні взагалі та відповідно під час розслідування військових злочинів прийнято виокремлювати за певними критеріями. Найбільш розповсюдженим і часто вживаним критерієм є урегульованість кримінальним процесуальним законодавством. За вказаним критерієм розрізняють процесуальну та непроцесуальну форми використання спеціальних знань. Останню ще прийнято йменувати організаційною формою.

Процесуальні форми використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, у тому числі військових, визначені, як уже зазначалося, в положеннях кримінального процесуального законодавства. Останнє згідно зі ст. 1 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України складається з «відповідних положень Конституції України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, цього Кодексу та інших законів України» [2]. Відповідно, щоб назвати процесуальні форми використання спеціальних знань, потрібно звернутися до положень кримінального процесуального законодавства.

Л.В. Мединська стверджує, що «загальновизнаними є дві процесуальні форми використання спеціальних знань у кримінальному провадженні – судова експертиза та участь спеціаліста під час проведення процесуальних дій» [3, с. 280]. О.В. Бишивець зазначає, «до процесуальної форми відносяться проведення судових експертиз (ст. ст. 242–245 КПК України), залучення спеціалістів для участі в окремих слідчих (розшукових) діях (ст. ст. 71, 226, 227, 491 КПК України) з метою надання допомоги слідчому у виявленні, фіксації та вилученні слідів злочину, речових доказів, надання консультацій зі спеціальних питань, застосування технічних засобів у кримінальному

провадженні як одного з способів виявлення і фіксації (закріплення) доказів (п. 2 ч. 1 ст. 103, ч. 2 ст. 104, п. п. 1, 3, 4 ч. 2 ст. 105, ч. ч. 1–4 ст. 107 КПК України), письмові пояснення спеціалістів, які брали участь у слідчих (розшукових) діях щодо особливостей виявлення і фіксації слідів та інших об'єктів (п. 2, ч. 2 ст. 105 КПК України)» [1, с. 191].

Більш детальний аналіз кримінального процесуального законодавства демонструє, що під час досудового розслідування взагалі та військових злочинів зокрема можуть використовуватися спеціальні знання в наступних процесуальних формах.

1. Залучення особи, «яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» [4] на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань» [2], в якості експерта. Підстави та процесуальний порядок залучення експерта передбачені в ст. ст. 242–244 КПК України. За результатами проведення судової експертизи складається висновок експерта, який є джерелом доказів у кримінальному провадженні. При цьому відповідно до ст. 101 КПК України «кожна сторона кримінального провадження має право надати суду висновок експерта, який ґрунтується на його наукових, технічних або інших спеціальних знаннях»; «запитання, які ставляться експертові, та його висновок щодо них не можуть виходити за межі спеціальних знань експерта» [2].

2. Залучення особи, «яка володіє спеціальними знаннями та навичками і може надавати консультації, пояснення, довідки та висновки під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок» [2], в якості спеціаліста «для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складення схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо) сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування і

судом під час судового розгляду, а також для надання висновків з питань, що належать до сфери його знань, під час досудового розслідування кримінальних проступків» [2]. Крім того, спеціаліст надає допомогу під час фіксації процесуальних дій, а також здійснення виїмки. Приміром, у ч. 4 ст. 99 КПК України зазначається, що «дублікат документа (документ, виготовлений таким самим способом, як і його оригінал), а також копії інформації, у тому числі комп'ютерних даних, що містяться в інформаційних (автоматизованих) системах, електронних комунікаційних системах, інформаційно-комунікаційних системах, комп'ютерних системах, їх невід'ємних частинах, виготовлені слідчим, прокурором із залученням спеціаліста (виділення моє – Г.Є.), визнаються судом як оригінал документа» [2]. Більше за все, згідно з абз. 4, 5 ч. 2 ст. 168 КПК України копіювання інформації, «що міститься в інформаційних (автоматизованих) системах, електронних комунікаційних системах, інформаційно-комунікаційних системах, комп'ютерних системах, їх невід'ємних частинах», обов'язково здійснюється із залученням спеціаліста. Спеціалісти можуть давати «письмові пояснення», «оформлювати фототаблиці, схеми, зліпки, носії комп'ютерних даних та інші матеріали, які пояснюють зміст протоколу», що, своєю чергою, є додатками до протоколів відповідних процесуальних дій (п. 2 ч. 2 ст. 105 КПК України). Крім того, відповідно до п. 3 ч. 3 ст. 214 КПК України «для з'ясування обставин вчинення кримінального проступку» допускається отримувати висновок спеціаліста «до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань», який, своєю чергою, є «процесуальним джерелом доказів у кримінальних провадженнях про кримінальні проступки» [2]. Також можливість залучення спеціалістів до проведення окремих слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій закріплена в ст. ст. 226–228, 236–241, 245, 245-1, 262, 266 КПК України [2].

3. Залучення обізнаної особи в якості перекладача (сурдоперекладача) «у разі необхідності у кримінальному провадженні перекладу пояснень, показань або документів» [2].

4. Допит обізнаної особи в якості свідка. При цьому згідно з ч. 6 ст. 95 КПК України «висновок або думка особи, яка дає показання, можуть визнаватися судом доказом, лише якщо такий висновок або думка корисні для ясного розуміння показань (їх частини) і ґрунтуються на спеціальних знаннях в розумінні ст. 101 КПК України». Разом із тим, «якщо особа, яка дає показання, висловила думку або висновок, що ґрунтується на спеціальних знаннях у розумінні статті 101 КПК, а суд не визнав їх недопустимими доказами в порядку, передбаченому частиною другою статті 89 КПК, інша сторона має право допитати особу згідно з правилами допиту експерта» (ч. 7 ст. 95 КПК України) [2].

До непроцесуальних форм використання спеціальних знань у криміналістиці прийнято відносити «проведення ревізій, аудиторських перевірок та попереднього дослідження об'єктів, консультації спеціалістів» [1, с. 191]. Вказане твердження потребує певних уточнень. Зокрема, отримання консультацій на стадії досудового розслідування, дійсно, є непроцесуальною (організаційною) формою використання спеціальних знань. Утім, на стадії судового провадження отримання «усних консультацій або письмових роз'яснень спеціаліста, наданими на підставі його спеціальних знань» під час дослідження доказів судом є процесуальною формою використання спеціальних знань, про що йдеться в ст. 360 КПК України [2]. Разом із тим проведення інвентаризацій, ревізій, аудиторських перевірок є організаційною формою використання спеціальних знань, у той як «витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок» (ст. 93 КПК України) [2] є процесуальною формою використання спеціальних знань. Щодо отримання висновків спеціаліста, то під час досудового слідства це є організаційною формою використання спеціальних знань, а під час дізнання – процесуальною.

Іншими словами, організаційні (непроцесуальні форми) використання спеціальних знань під час розслідування військово-

вих злочинів визначаються в нормативно-правових актах підзаконного характеру та спрямовані на організацію досудового розслідування. При цьому вони жодним чином не суперечать процесуальним формам використання спеціальних знань, вони виконують допоміжну функцію по відношенню до них і спрямовані на їх забезпечення. Проте існує тонка межа між процесуальними й організаційними формами використання спеціальних знань залежно від стадії кримінального провадження та форми досудового розслідування.

Крім того, в науковій фаховій літературі можна зустріти пропозицію систематизувати форми використання спеціальних знань під час досудового розслідування наступним чином:

«– безпосередні, тобто такі, що безпосередньо спрямовані на збирання й отримання доказів та опосередковані, тобто ті, що сприяють збиранню і оцінці доказів;

– обов'язкові (наприклад, обов'язкове призначення експертизи, обов'язкова участь педагога або психолога) та факультативні (наприклад, отримання консультацій у спеціаліста)» [3, с. 107–108; 5, с. 351–352; 1, с. 192].

Висновки

Отже, з наведеного помітно, що використання спеціальних знань під час розслідування військових злочинів є одним із способів оптимізації кримінального провадження та забезпечення його ефективності. Форми використання спеціальних знань під час розслідування військових злочинів прийнято виокремлювати за таким критерієм як урегульованість кримінальним процесуальним законодавством. За вказаним критерієм розрізняють процесуальну та непроцесуальну форми використання спеціальних знань. Процесуальні форми використання спеціальних знань під час розслідування військових злочинів визначені в положеннях кримінального процесуального законодавства, а організаційні – в нормативно-правових актах підзаконного характеру та спрямовані на організацію досудового розслідування. Існує тонка межа між процесу-

SUMMARY

The article emphasizes that the use of special knowledge in criminal proceedings, including during the investigation of war crimes, is one of the ways to optimize the process of pre-trial investigation. It is noted that the question of the forms of use of special knowledge is not new for forensic science, it has been repeatedly raised in scientific discussions and has not yet found its unambiguous solution. It was emphasized that the forms of use in criminal proceedings in general and, accordingly, during the investigation of war crimes, are usually distinguished according to certain criteria. The most widespread and often used criterion is the regulation of criminal procedural legislation. According to the specified criterion, procedural and non-procedural forms of using special knowledge are distinguished.

Keywords: war crimes, special knowledge, forms of use, procedural form, organizational form, pretrial investigation.

альними й організаційними формами використання спеціальних знань залежно від стадії кримінального провадження та форми досудового розслідування.

Література

1. Бишевец О.В. Використання спеціальних знань у доказуванні в кримінальних провадженнях. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 2. С. 187–193.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04.2012 № 4651–VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.
3. Мединська Л.В. Використання спеціальних знань у кримінальному провадженні України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2014. Вип. 2 (5). С. 278–286.
4. Про судову експертизу: закон України від 25.02.1994 № 4038–XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 28. Ст. 232.
5. Тищенко В.В. Щодо використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції* (27 листопада 2013 року, м. Одеса). Одеса: «Юридична література», 2013. С. 349–353.